

Комплекстиг үнүүшкүн

ЧОН-БИЛЕ УЖУРАЖЫП, ЧУГААЛАШКАН

Тес-Хем кожуун чагыргазынын харысалгалыг ажылдакчылары, комитеттер, килдистер даргалары, албан черлеринин удуртукчулары бүгү чурткачылдыг суурларже, малчын колданарже комплекстиг үнүүшкүнү организастаанга илдепкелиг киришкенер.

Социал дузаны көрүзөр

Социал камгалаа килдизин даргазы Любовь Т. Мур-оол баптаан комиссия суурлар кой уруг-дарыглыг, амьдаралы челинмес, назыл-кайраандалыг, иналдан териг өг-буделерин эршиг көзөнч. хууда айтыргылыг 50 кире хамаатыларын хуу-лап ап, бесоалажып чугаалашкан.

Малды оорлавшаан

Кызыгаар кежилдир мал оорлаар чорук, иштин даа оор суму девискээринде аа-ырылбай турар. Дээди Хурал депуатаа А. Хоюбаш, ИХК-нын даргазы В. Кыргас, кожуун прокурору Т. Дам-кыя, тускай дуржуузу С. Д. Намыян олар кызыгаар чоо-чугаа кыштап турар Бот, Дагынч малчыларын эршиг көзөп, мал оорунун база өскө-лаа кем-чөректү үлдү-дигин талазы биле оларнын негелде, хомуудаларнын дугайнда чугааны кылган.

Деткимче херек

Борт-Даг ортумаг школанын башкылары биле ко-жуун чагыргазынын даргазы Тамара Донгак, Дээди Хурал депуатаа Амур Хоюбаш, оорелде килдизинин го-лдоон Алдын-Кыс Купаа, Сирия, суму даргазы Хая, Маадыр Санаа олар ужурашканын. Ажыл-чоруду-газында, амьдарал, чуртта-лазында хун бүгү таваж-жип турар бергедээшкн, нерги чугаалашынаа. аял-тоубайды, иштин-хырын аш, кызыгаар бол, чонун аял-тоуду оорелди, кижин, део үле-херекке чүмү-биле берилгилек, холу дыйыг ажылдап турарын башкылар дыйыгалаар. Гожуун, суму чагыргалары башкыларын социал амьдаргалыга дет-кимчеге конгутап, шалыг айтырны чогуулап шит-пирел берин илдөөнөр. Ужуралыга кижини көг-ген чакыга даргалары, зе-пуатк нинти байдал биле танышчон, айтырларга харыяны берип тура, ко-жуунун башкыларынын со-пчал амьдаргалыг, детким-чеге каргачкынын талазы, биле хемчегелерин алдырн даянып чугаалашканын.

Амбулаторияже горнур

Чонун калкына камгалаа айтырнын катчаар шит-пирел туурарын хынал көг-ген эми Э. В. Кунгалайын тайылбыры биле алдыра суурга унастог эмнелгени дужубуш. чүгө хүндүс ажылдар эми амбула-торияга ажыткан. Эмнелде

чооли куду — хүнде 30-40 литр. Ферма бо кышка ко-чуг Батай белеткеттинген. Бинда өвөөс ситен дужур-түнген. Малчыларын мад ажылыг харыялап турар бүгү-ле удуртукчуларын тускай эртемгерлерин мур-нууда улуг жылгада — нинтинин малын канчап кышты хур ажырын алдыр-нын айтырын тургустунган. Борт-Дагынч коллективтег ажыл-агыйнын анык ди-ректору Оскалоол Довуунуц дыйнады биле алдыра, нин-тиз биле 280 тонна ситен белеткеттинген. Мал бажы-на саанарга ол челинше, кончур өвөөш, оол кыдына улуг хар база чаган. Ич-чангап немелде мал чонун белеткээр эржежок чугула апарган.

Ижиктирш өөрелдир

Чонун ажылга тургузар төптүң директору Алексан-дра Иргит сумуда ажыл чок хамаатылар биле чугааны кылган. Кожууда хой чурт-тамын олар кызыгаар чоо-чугаа кыштап турар Бот, Дагынч малчыларын эршиг көзөп, мал оорунун база өскө-лаа кем-чөректү үлдү-дигин талазы биле оларнын негелде, хомуудаларнын дугайнда чугааны кылган.

Эргезин камгалаар

Хуужудулаанын-лаа, улау-рун төлөвринин-лаа талазы, биле шит-пирелдир умуурду айтырлар суму девискээринде ам-лаа хой. Хуужу-дулга чоруп турда, оскуч-чарыс артык уруг-дарыга ала-пезинин бажы-багында бажылар, артырлар дус-канын ионь айда хүлөп ал-ган кожуун чагыргазынын коллегия донгалаа бо суур-да күөсетинмей турарынагы шыгысы сарымдыгыны суму чагыргалыга кожуун чагыргазынын даргазы Т. Д. Донгак берген.

Түндүл

Комплекстиг үнүүшкүнү түнпеш тура кожуун, суму чагыргаларынын даргалары Тамара Донгак, Хая-Маадыр Санаа бөгүңү амьдаргалыг ханы анализин кылып, боттарынын санал-оналдарын, чу-гыл-сүмелерин чугаалап, салдыган айтырларга долчу харыяларын берген-дер.

Дайныч ДАМБА-ХУУРАК. «Шынын» корр.

Социал камгалаа

ХИРЕ-ШАА-БИЛЕ ДУЗАНЫ ЧЕТТИРГЕН

Чылдык, на декабрь эгезине айын баштайт оо хонууда иналдиртер декаданы эрртирин чан-чыл апар чыдар. Бистин нитилелде бертик-межел аарыг-аржыка туттурган, кара көрбөс дүң кан-дыг-ла-бир кызгалала таарышкы кижилерин савы өвөөш жес. Кандыг-лаа салым-хууга таарыш, наа кижин бажы караанын чораш, амьмаал чурттаар, боудун амьдаргалыг хире-шаа биле дол-четир кылдыр чурттаар эргелд. Бичанган ол бо-луктүн кижилеринге күрүенин талазында сарыл човаашкы четир хемчөгөле тургустунган турар кончуг чугула.

Саара Сатгыр-ооловна Монгуш тилекич болган. «Хуудал, азынар шолуңун» баштайгы тилекичин эртектег бедектер — электроскоровака бол-гаш чылыг, чараш кымдат чорган биле шагнаан.

Солун оннар соонда иналдиртер иниз хуужуурлаа, чымчак бажыгар четир база сүттүг шай биле шай-латкан.

Улусчу чогаалды бажы-чыга чылган кижилерин чыг кончуг сонуугаан өзүн чугулашканын шолу бол-ган. Апар чоо ойнакчы ил-тикен болган суур-оорон кымыл Кымалдын социал

ХАМ АЛГЫШТАРЫ

Кандыг-даа чонун Бот-онгайга оол иды, амьды, раал-тургалгазынын, угаан-бузалынын овор-хеври, сау-чачылдарынын, шажыл-чүдүлгезинин аайы биле илдертиген. Культуразынын ол адаттарынын шынарлары биле бистере, тываларга, чоккожаларында болур хакастарга XVII—XVIII вектерде шажынын озгай хеври «Ах чааан», тыва-лаарга, «Ах чааан» тургуступ келген. Оларны сагыш-болалынын аайы биле (бистерин база) бүгү Окта-рай үш орапта чарлыр тур-ган.

Чыл сангында хакастар Ах чаанга мөргүд эртирин, суудаларын нинти чыш, тарга кылды турганар. Ону ак хентиг тускай кижилер эртирер, бурганга орту-чаржар ак сүтү арыг кыш уругулар ак инектер болган ак белен саап алдыр. Чүгө дээрсе ак ол мактык чагай дээрин билер болгай бис.

Ол мөргүдөр үезинде хам кижилер дунгурун хан тур-ган ыргаар, бургангар-биле харылажык турганар. Ал-гыштар, каргыштар дээр анык-агы-оранарын чурт-тамызлары биле харылажык, анык хеврелери турганар билер бис. Бо бүгү өзү-апы-чылдарын тускай кырларын, хамнар алгыштары «Паман-ские песнопения» деп өгө-биле твк дыйдыг чоничары шинчилекчил, дыл өртем-е-

гилериндег күш-ажылдык хоочунарыга немелде чин-гелдерин тургузар эргелде-лер.

«Күш-ажылдык хоочу-ну» атты тыпсыр дугайында айтырны чугаалашкы тур-рар үеде канлыг докумен-тилер хамааттарын чидир-кен орденнерин, медаль-ларын, хүндүгү аттарыны шызылагыларын бээрине дуза болдуруу?

Шаннаткан кижиниң чурттап турар черинин ди-лобо болган билдиринши-нин бар болза, РФ-тин Президентиин чанында Кур-шандалар алаанын тып-сын берип турары дубликат-тар анаа дузалал болур. Ол ышка архив черлеринин шызылагалары, күш-ажыл-дентеринде бижиттинген шанналарын оң ажылдап турарын организастаанын мадр кылган ол дугайында шызылгы бизжон чүдүлү бээр болза, олар дузалал болур-дур.

Манай бир немеп каар чү-ле чүл дээрге, хамаатынын күш-ажыл дентеринде оң шанналарын демделеп би-турар черинге, динтерин ха-ле кылдыртар (үнегил ме-талдардан протеа кылдыр-тыры анаа хамаарышпас);

Хоочуннарга чигелделер

ЧУНУ МАГАДЫЛААН БОЛДУР, ОНУ ЧЕТТИРЕР

Оралаккы сайт-биле интервью

чылда алыр шөлөөн ол-олаг таякчы үеде бээр болган чылда төлөвир чокка 1 ай четир шөлөөн бээр; — кайда-да хоорайнын пассажирлер аргыштар транспортунга халас чорур (аксиден аныгды), көдөз черлерге — ол черлерини девискээринде нинти ажылда-дын автотранспортунга (так-сиден аныгды), хоорай чо-гуун девискээринге халас чорур;

— чурттап орамы бажы-нарнын нинти шөлүгө төлөгө 50 хуу чингелден (социал нормалыг хемчөг-лөп), Курүненин болган мунипалитет чурттапга фондуларын, а ол ышка хуужууларын чурттапга ба-жынарында чурттап орап күш-ажылдык хоочунарыныг 50 хуу чингелден тып-сыр;

— коммунал ачы-дуза дээр төлөгө 50 хуу чингелде (суг-биле хандырылга, бо-ктарны ырадыр дажыгала-ры, газ, электер болгаш чы-дык энергияны — коммунал ачы-дузаны ажылдагылар нормалыгтеринге дүштүр); А төп олагда кинтизмээр бажынарда чурттап турар хоочунарынын чоңа хүмү-даш саларынын нормала-рынага болган транспорт хөлөкчиге дүштүр төлөгө-ни 50 хуу чингелдир, Ола-рын озаар чүгү-биле бирги эдөөгө хандылар. Бууду-рулге, албан черинге, органи-зацияга улуг ачы-хамаарыг кижилерге немелде чингел-дерин көргүзгөн ол ор-ганизациялар боттары шит-пирелдер.

Симфониктиг оркестр

ОРАН-САВА ЧОК АРТСА-ДАА...

Тыва Республиканын Куль-тура, кино болгаш турizm ла-зымынын симфония оркестри тургустунганда бээр 30 чыл болган. Оон баштайгы тургу-жуузу — Леонид Иванович Карев. Эге дээрсижде оркест-риниң составына чүгө 12 хөгжүмчү турган болза, ам 35 кижин апарган. Хөгжүмчү-лери колдууда Кызылди-уран чүдү умулчегин доосту-рун үндүрү турар.

Санаашкынар-биле алырга

БЕРГЕДЭЭР ЧАДАВАС

Чая-Хөл кожуунда мал ажы-дын талазы-биле консуль-туп Шавын-биле холб эргезин-де ужурашкыг, ук кожуунда кыштагалашкы калдыг тур-рун турарын чугаалап бээрн илдешим.

Надежда МОНГУШ, Бистин корр.

Журналист Маадыр-оол КАЛЧАН чугаалашкан.

Ольга САИДАРАА.

Чия кывар чүдүлүс бар, ко-жуглар кырында улуг доос-каар, иштерин салып алган суг сөөртүп турар трактор-ларывыс Ак-Туруга 2, «Ах-Хомед» — 2, Шанчыда — 1, «Найыраал» — 3 бар-дыр.

Мал чемпиги талазы-биле алыр чүе болза, бо чылдыг белеткөөн 390 тонна ситен, 600 тонна савап бар. Сту-зунуга (концентрагты) тем аймаалдан 50 тонна хире чү-ве бар, харып чок деп «лур чүве-дир нинти. Кыште түрге мал чемпиги сөөртүгези ам-дуа уламчылан тур, савап ам дээрине сөөртүгези тур-рар. Силос, сенж бо чылдыг кылдырмаан, бистин салааш-кынарывыс-биле алырга, мал чемп четиес, частап бээр байдал бергедээр чадавас болор.

Кан-оол САТ.

Салчак МОЛДУРГА.

БАЗААР ХӨӨНУ

1. Бөдүүн шагда

«Назар базаар кезип чораан».

(Орус улустун хөктүг чугаазындан)

Пружиния бир тоолунда Мугулай лама ышкаш... Баар чери бодум билбей, Байтайр базаар кезип үем...

2. Рынок шаанда

«Банан ыяжын Сочиже бо чүс чылдын эгезинде-де Япониядан экзелген джир, ынчалза-даа оон бышкан чимизин мынчага дээр кым-даа көрбөзүн» «Ветта» агентиле бижеэн.

(«Тувинская правда» № 10, 1996 ч.)

«Коммунизм үези» деп Кочулакча шагын «Анархизм» Эрбенин төп шарбияш-биле Ельцин канчаар кылайкан деп? «Базаарлар ам ары өс дег, Бачым, хайым, хөй дыл, үнүг ында — ыш-бус, мында — үр-чар, Ышкым, бирде колдуксуң көөр, Элеп-ээн кыдырлардан Эгезинде караа шокар...

Сургаал домктар

Сургаал домктар шоот чок, Сугда куртаг даш чок... Суг бакына алышкан, Чудуктуг мыш сыкпа...

САКТЫШКЫН КЕЖЭЭЗИ

Чокта чаа Тывалык күрүе университетинин гуманитардык факультетинге комсомол манналынын лауреады, сургалык шудукчу Антон Уержаага тураскааткан сактышкын кежээзи болуп эрткен.

Шипчилге эртип, келген аары кыялдан өчкөп... — СПИДтин кандай элдер? — деп айтырган...

Төөгүнүң балалчак арыннары

АДА-ӨГБЕЛЕРИМ САЛЫМ-ЧОЛУ

Чайның башкы айы. Ыч, чап бистип аадырдык мөңгүлөчүк мейги баштыг, ыдыктыг Бай-Тайганын артышшаанак үнген өлө болур Көзөк-Тайгага чайлаг...

Ук кежээни тыва дыл, литература кафедрасынын башкылары организастаан. Аңаа чогаалчылар Александр Даржай, Николай Куулар, Мария Күжүгет сулгар көзү киришкен. Келген аалчылар болгаш кежээни ууртукчулар...

Бир өг-було еңуктеринин бакынынга шайлашыктыг келген. Илпиз, чин, хөгөн, хөөрөшкөн, Байташ, Тарап чынар өлөңгүлөр. Алдынан кетиптир турар, көрүлөр ханнакыла накта азып каанып эскерип кааныр...

Чаа ном

«ХОЛУ ЧЕМЗИГ АВАМ СОҢУ»

Улус өөредилгезинин тергинини, хоочун башкы Эмзимаа Намзал 1996—1997 өөредилге чылынга белек кылдыр чаа номну үндүргөн.

Ук ном школаларнын кичөөдөрүнүн башкыларыга аяктыг, Нинти билигин ортукмак школанын 45-ки өөредилге чылынын эжин ачып алган мен. Номну улуг сонургал, биле номчааш, тынчышым, биле деңизирген, боттум хузууздан белдик үнөлөшкүни берип олур мен.

«Сүттен кылган чемерни» номчуп олурган. ТАР үезин, до Талды коожунуң Алгы-Хөм чоогунга бистип аалы, ыска төвени саап, сүдүн ижип тургангы сактыг болдум. Ычан Межегейе 80 төмөлүг Лундуң-Хелиң дээр, шапкын талазы-биле дээр өртемниг акымы база бар, чүве, 1944 чылдың чайынын.

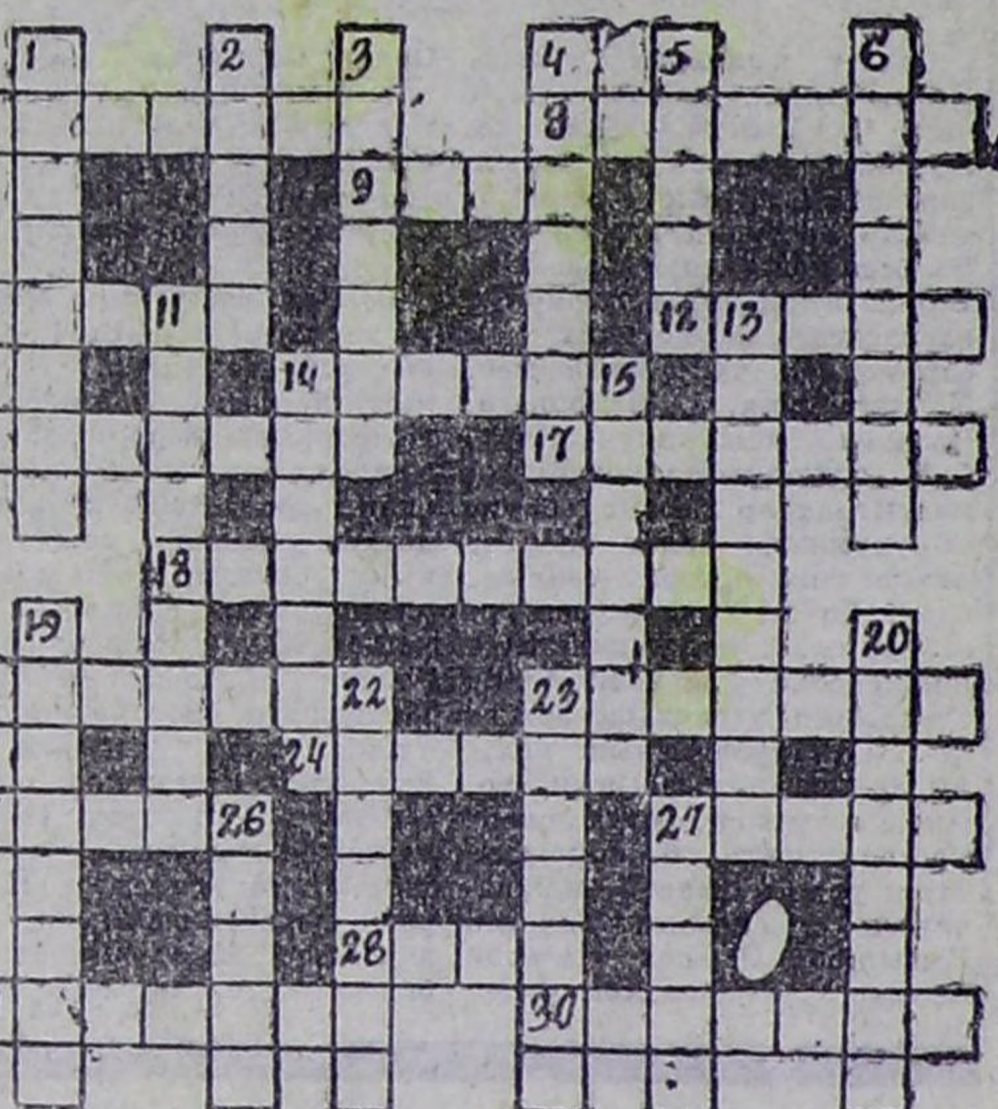
«Холу чемзиг авам соңу» деген кичөөдөрүнүн башкыларыга аяктыг, Нинти билигин ортукмак школанын 45-ки өөредилге чылынын эжин ачып алган мен. Номну улуг сонургал, биле номчааш, тынчышым, биле деңизирген, боттум хузууздан белдик үнөлөшкүни берип олур мен.

«Сүттен кылган чемерни» номчуп олурган. ТАР үезин, до Талды коожунуң Алгы-Хөм чоогунга бистип аалы, ыска төвени саап, сүдүн ижип тургангы сактыг болдум. Ычан Межегейе 80 төмөлүг Лундуң-Хелиң дээр, шапкын талазы-биле дээр өртемниг акымы база бар, чүве, 1944 чылдың чайынын.

«Холу чемзиг авам соңу» деген кичөөдөрүнүн башкыларыга аяктыг, Нинти билигин ортукмак школанын 45-ки өөредилге чылынын эжин ачып алган мен. Номну улуг сонургал, биле номчааш, тынчышым, биле деңизирген, боттум хузууздан белдик үнөлөшкүни берип олур мен.

«Сүттен кылган чемерни» номчуп олурган. ТАР үезин, до Талды коожунуң Алгы-Хөм чоогунга бистип аалы, ыска төвени саап, сүдүн ижип тургангы сактыг болдум. Ычан Межегейе 80 төмөлүг Лундуң-Хелиң дээр, шапкын талазы-биле дээр өртемниг акымы база бар, чүве, 1944 чылдың чайынын.

КРОССВОРД

Улуг хат. 17. Башкырыла хоорай. 18. Тываның баштайгы найысмады. 21. Нептерей итали эр ат. 23. Колдө акыл-адыг специалист. 24. Кандыг-бир дылдын үжүктери. 25. Далтаңдан чөм. 27. Улуг-Хем эрини дургаар кезек черде даг. 28. Афганистанда хоорай. 29. Орус урулар тоолу. 30. Чылды чурттарда араатан.

Улуг хат. 17. Башкырыла хоорай. 18. Тываның баштайгы найысмады. 21. Нептерей итали эр ат. 23. Колдө акыл-адыг специалист. 24. Кандыг-бир дылдын үжүктери. 25. Далтаңдан чөм. 27. Улуг-Хем эрини дургаар кезек черде даг. 28. Афганистанда хоорай. 29. Орус урулар тоолу. 30. Чылды чурттарда араатан.

да Межегейе кыргыз дээш хөй төселери ховулардан сүрүп келген. Бир амык эр, ден төве хөкп маинаач, артыга будун сып алган. Ол төвениң ээзи Даның-Хелиң акымы ытти, чагны межегейжилерге халаа үлөп берген.

«Холу чемзиг авам соңу» деген кичөөдөрүнүн башкыларыга аяктыг, Нинти билигин ортукмак школанын 45-ки өөредилге чылынын эжин ачып алган мен. Номну улуг сонургал, биле номчааш, тынчышым, биле деңизирген, боттум хузууздан белдик үнөлөшкүни берип олур мен.

«Сүттен кылган чемерни» номчуп олурган. ТАР үезин, до Талды коожунуң Алгы-Хөм чоогунга бистип аалы, ыска төвени саап, сүдүн ижип тургангы сактыг болдум. Ычан Межегейе 80 төмөлүг Лундуң-Хелиң дээр, шапкын талазы-биле дээр өртемниг акымы база бар, чүве, 1944 чылдың чайынын.

«Холу чемзиг авам соңу» деген кичөөдөрүнүн башкыларыга аяктыг, Нинти билигин ортукмак школанын 45-ки өөредилге чылынын эжин ачып алган мен. Номну улуг сонургал, биле номчааш, тынчышым, биле деңизирген, боттум хузууздан белдик үнөлөшкүни берип олур мен.

Чөөн-Хемчиктен

Өөрлөш материалдар

ИЙИ АНГЫ БАЙДАДЫГ

Чалаана хоорайнын дыка хой албан черлери кышты ажарына аажок шаптарызынын бергелерде таарып турар. Ондагы аажыларга хоорумдаш садык, сөөртүн алар дээрге, акша-тегерикке үскөк турган. Оон ийини чыгы уелдерде чамдык албан черлеринин сөптөгөзүн дыка-ла чамыс байдалга чоруткан, ол бааа акша-тегериктин кызагалалылар. Атаа барымаалдык чыжак кылдыр кожоунун топ эмгегинин божуудула биле кезип өмнөз салбырларына доктаап көрөйт. Ийла байдал ийи ангы «зынж, соок» болуп турар.

Божуудула салбырын өргөлектин акүөр-гинеколог Асмаа МОНГУШ:

Салбырын бажмы өргиде да болса, чылым аажок. Сөптөлгө чогуучалык кылдырган дээр хөөрейдиг алдар, акша-тегериктин кызагалалдан чамдык чүүдөр аялдаа чедир кылдырмай. Соңга шилерин тыялбайн тур, ону садык алар дээрге, бааа-ла акшага үеер-дир. Чогуу оодага талазы-биле ажырбас бис. Оске салбырларга бадырга эркен кышты ажырбайн эртин келдиңиз. Төпчүктөн одалгадан аялгадангыш, тускай олар сүүгү-дө бис. Ондаа хоорум-ле үеүл-дө болса, биске кыш үнегенде коргучуг, дүвөрчөгүт өвөс ийин.

Кезип эмнээр салбырын өргөлектин Хуреш-оол КУУЛАР:

ӨГ-БҮЛЕ

ПЛАННААШКЫНЫ

Човнуу, папинык кадыкымы өг-булене кадык байдалында улуг хамааралгы болот. Ийчагы өг-буле өлбөтү алашканынын төптөрүн аялдык улуг удуруу-дээл болуп. Бистин республикага мындай топ 1994 чылда ажыттыган соонда Чөөн-Хемчик кожоунга баа аялдаа эгелээр.

Өг-буле планнаашкынын дээр өг-булене кезигүнеринин кадыкымынын, амырамынын айы-биле каш уругул болуптур, калдык үеде баа арамы каш чыл болгаж божуу-ра кожоунун планнаары болуп. Мындай баш бургулар планнаашкында, ле кижилер төртүгүзү турар каш уругуну кадыкымы улуг хамааралгы болот. Чикээлде 20 хардан азык болгаж 35 хардан улуг намык нестерде кадык кошкак болгаж тудуу төртүгүзү турар буруу сааны эи хой болуп турар. Ие болурунга эи таарымчалык үе 20-35 хар арамы болур.

Асмаа МОНГУШ.

«ХОРАГАЙНЫ» ДЕГКИИЛИНЕР

Чөөн-Хемчик кожоунун Чалаана хоорайла Уругларнын чогаалына бажмы республикада мындай хөвөрү артык чамыс-ла уруглар албан чери бо чааваас. Оске кожоунула мындай албан черлери (моң муруула Понерлер бажмын деп алап турган) үе бергезинен хадыган.

Уругларнын чогаалына бажмына янзы-бүрү бөлүмдөр хоорайнын школарын өөрөнкүлөрүн доктаамал кырип, хөстүг уелери аржыкты эртерин, союну кудулери билеп ал, өөренип, аялдап, чогаалдык, дыштангыч, ойнап-хөглөп турарлар. Ам ол болумунун би-рөөнүн дугайында поичукуларга кыскадан биле тааныштырып көрөйт. Бичини уругларнын «Хорагай» кыда жөжүкү алашканын тукуугуна баа бир чыл болот. Оон киржикчилери хөжүм хөкөөлөрүнө ойнап, чаа илпаны агы-агы үнегер кылап өөренип турарлар. Бо кыска үени иштинде «Хорагайны» бичини артистеринин талантты кул келген тудум-ла саймаар олугурун. Мындаа колдуунда уван чүдөгө хадыкымдыгы, салым-чанынын уруглар, оолдар чыгыптал.

Ансамблы республика чергелин конкурстарга уладалар кырип келген. Кызыл бөлүп эркек «Хаммавар-96» кыш-хөжүм конкурстарга киршичөөк, планнады чери эгелээр. Оон киржикчилеринин солуп программалык конкурстерин кожоунун чурттагы чогуу

Чылыг сөс

ААС-КЕЖИКТИГ БОЛУНАР

Хар-назымын дөгүп, 76 дым ам өккөжөөн, шору калжы бар чор мен. Ийи дугаар арбан дарагад, арөвө нуурунун секретары болуп, дааны үендеме, 1942-45 чылдарда, Томск хоорайга шериг албаны эртерин турдум. Дайын соонда Ан-Эрик колдуунун шөр мал кадарын, чыгыштык чордум. Соолду үеде кадымы баксыраш, Кызыл кирин, эчки-дөөр алардым. Ак халак, кеткөп, ады-буланын кижилерин ачымында кадыкымы

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индексо 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканын Чааа болгаж «Шын» солуи редакциязынын коллективин.

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА.

Солугу егелееда 5 катап үеер. Хөмчээл 2 парлаар ама.

ХҮН-КӨРБЕС

Чечен чугаа

Эртен чайны чылаамга хой кадары чораш, утундурбас сактыкынын кижиге учурашкан мен, Ийчаарда, хоюму эртенги оларда арте ундурүкөш, соондан чедип келириме, ону аякар деп барган отып чор. Чазык, көк сизген чаа-ла үнү орда, өктыган мал үнү сизгенин чир дөш маңажыры конугу боор чүвө. Хоюм бажмы едөкө углай дозуукаш арте үнөнде, ачаа черде доктаай кааштар чачымбиле мында калбак даш кырынга сардайланын олуруп алдым.

Мөөң чайлаам Хун-Көрсө ам-на адыш оюндагы шышкан кастуун чыдыр. Хөмчик кыдында ортулаштык кидис оон бир-ле хөвөр сизген хире кошту тур. Ийчаа үнүгө кирген кияклар көйү ырыктан кошту. Инектер — аалдык адаанда шыкта, быззалар үстүнде арыг чоогунда отып чорлар. Эржи кыдында үнүгө чертеректер, талдар бөдүк-бөдүк болу берген едөкөт арыгы чарын чыгар поаган кылдыр хөзөй каастап туру. Хөмчик хөмчиян шыкыны моон егелеп күштелгенден даажы улагыдан, саарыларга көвүктөлүп, каракты чычырчатыптышаан: «Мен Хөмчик кашалычыне кирдим» — дөш шышкан, километр аажы хире черге козулур аягы. Бозадагы аяккаталып хап байын чыдыр.

Бо чайлагы чүгө Хун-Көрсө деп алаан чор деп бөлөк ошол ошол. Эртенги хун көрөдө хөвөр козу дашта Бер-Хая, Адыр-Кожак болгаж Кызыл-Суур деп дагар дугалдан алган, онгар черде турар бо чайдага хун орай дүшү үендеме кээр боорга ийчаар алаан хөвөрүлг. Хар үр чыдар болгаж чайгы ордасы өйи, бөлөн кургаваас чер. Кызыл, поаган даштардыг кош-мөстөрүнүн хөвөрүнүг ошол черлерде үнүгөн хаддыр-сарыг болгаж бөдик хола-харгаанарыны баштарында сарыг-сарыг чечектери көөрүмө, черде хорайга пос чадык каан деп болса, А мөөң хойларын олда ийчаар хөвөрүгөн баштан, муруну быламын отып чорлар.

Артык хөвөр талазында машина даажык динип кандым. Ур-лаа болбаанда артында орукта шышөөн үнегер, хай көрүп келгириме орукта мөңү үнегер даажыгыштып, сапкы ийкитки, чыгы сарыг хөкөөтүгө куу хаш бөртүгү, чүкштөккил кижикылаштап көл чор. Демги машина бо кижини чедирин чораяндыр, бо артта машина аажы шыдаваас болгай деп болдо олур мен. Мөөң чамыга чедип келгем, амыр-менди солукшап, үзүн, шыгелдек, хауаанда хөй сыгылардыг, хулу-муруну чоруп арынып ол кижини «Ийин, аа!» — дөш, бөргүн уштунтурга, бажы калчал, а артык дүктөри өшкү дугу деп ак болду. Ол аржымыл-биле берин чогул олур мен.

Хун-Көрсөте чайлап чыдыр силер бе, дунма? — деп айтырдым. — Ийе, чайлаам черле бо

болгай — деп, хой чылдарда борга чайлап келгөй болгаж ийчаар харыладым. — Ачаа ады кымы? — дөш, менче топтап көрө берди. — Шырып — деп харым-ладым. — Аа, таныыр мен. Ол менден ийи хар биче кижик. Ийчаа-ла ойнап өстүвүс ийин — дөш, шоодай хавындыр шыкты шайын уштуп, аксын аяккаш, Хун-Көрсөте эржи чашты. Баштай аяккаш шыкны курган бошу ишкен, он менчө берди. Кожам чүү-хөвөрү сун олурда:

— Ийчаар, калдык хөкөк келчир иржи — деп, айтырдым. — Аалаарымың чуртун эзеп турар шыкындың чүдү, дунма. Мен көрдүң бе, назы-харым улгакан. Черимин ам бир катар көрүп, мөгөйиң амыр дөш келдим. Чуну канчаар мен ам? Амырчалым хун үр утундурбас болушкуну бо-ла дүүн чаа болгаж өйдө сактып келгир-дир мен. Чугаалап берей бе? — ди-ди.

Мен амырдай хона бергем: — Ийе, кырган-ачай, хоюм ачам эвөсте отып чорлар. Солунун чугаалап бергезинер — деп мындай мен. Ол чамыга чоокшуларды олуруп алган: — Бо болушкун мөңү амырчалыма оона чугула боору чугаалап чоруп килди мен. Оон бөөр алап аажы чылдар эртин тур. Ол чылым, аам, ачам суг шак бо Хун-Көрсөкө чайлаача, чазаан келерде шарыларда, ачтарда үнү-санын, өк ийини, ачтар, кидис болгаж ширектерин чүдүргөш, мен адынын эзиринин бажыга тошу боле шараша, оон кырынга олуртуп адыр чораян. Ийчаан мөңү харым дөрт турган чүвө. Ол хун ачам кайнаар саргааны билбес мен. Чамыс аал-ла болгай бис. Авам эртен ишкертин сагтан, хойларын бөзө откырып ундурүкөн. Ол быззаларын эмнөөн дүш эзээр үрде ирдыр сүрө берген болгай. Мен авам «Ай болгай бо, өгте олурар ийчаан» деп болаан хире, а мен өт чанында даган суг ийини келгөн боар-шокар, көк чалгынын кара бөксөккөн кызыл хөкөктөгү кушкыштарын суртуп, тулап алар дөш оларын соондан манан чорупкан мен. Оларым бир даштан өскө дашче ушса-ушса, менчө туттубайн ужуң бар-ла чыдыр. Кушкыш бир олурган черинге олурар боор деп боодаш, ачаа маңап чедө бөзүмдө, ол анда чок болур. Шак ийчаар чараш куштар суртуп маңаша, ачаа берген мен, хай көрүп азан оруум-ну-лаа тыпшайн, ачаа-ла бажымы улаан чериме кылаштып чорупкан мен. Билдир сен ийчаан, асканда бичини кижикымаңкы улуг кижикымаңкы.

Авам чедип келгем дөш ийчаарыма-лаа кым-даа келбес. Ийчаан олурга, караам уунга хайларын сүүрөгөн баштамы мөлгө ады кижиге дө-мейлеги бөзгө, ийчаарым оожурган, соксай бөөр турган. Ийги хөвде келген бүгү кижилер бо Хун-Көрсөткө арта талазынче углап, хая-даштын, хараган-сооксөңкөн алаан арттырбайн дилээр. Көксөңкөтү улус аалга чедип келген. Коргон билген чүвө-лаа чок мындай. «Мен, даа бир тейден өскө тейже чедө бергем, ам-на куужу олдум мында чыдыр боор дөш чөттөкпейне чораян мен. Тыялбаача караак чажы токтур, оштүг чүвө болган» — деп, соонда авам менчө чугаалап орак чүвө. — Оон эртенде кижикымаңкы бурзу дүүн чөткөн черинден дагың бажыме аажы ди, лээр деп дугурункан. Кижикымаңкы харысалга дымка улуг. Даң адыр билек, аяктыг, чаага кижилер дүүнү черлерин катар көрү, бушаан, чугаа-соот кышымчөң чок дилеп чорупкан дээр. Дүш эртин чорда, дилеп чорашарың аразын, даң улуг назымың Даржаа кырган-ачай көргөш, шык иштине, сооксөңкөн аразын-чөпчүн. Ондаа дээр Кызыл, да чурттап дыштангыч чоруп кырган-ачай мен.

Ийчаа дөш ол азымыче угланып, а мен хоюм соондан бажыпкан мен. Алдым оол ОНДАР.

Бирде капыма чечектердин чараш өнөрүн көрүп, алаңды олурар-даа мен. Олуруп алгаж буттарым чоогунда даштары тулап, ийчаа калды дүрү барын көрүп, чыды салып олурар-даа мен.

Хун ашканы-ла ол боор, ырактат хая-даш тода көзүл-дөш. Шупту чүвө кара, дүргөн кылаштан чоруттар дээримге ийи буттарым даштары илгире, оңгар черге иддиккек, көз дөжүр-даа мен. Ийчап кылаштан чораш бир черге аажок аарышкылыг көзү дүшкөш, ыглап чыткан удуң калган хире мен.

Хүне кааа донгаш оттуп келгем, уйгум-биле көрүп олурарымга, ырак эвөсте, куу итгар эзелген ортулаа чүвө. Менде көрүр чүвө кайда боор, авам, ачам ийлеп, ачаа-ла уг-баш чок маңаар турган-дир мен... Чугаалайын орган кырга, ным мени чалайгар берген боор дөш айтырды: — Аккан каш хонган деп мен? — Та, билбес мен — дидим. — Уш хонган мен. Авам, ачам суглар ийчаа дидир угуу чүвө. Авам быззаларын сүргөш келгире, мен чөк болурумга, сугну дүрүр аюу-куду маңап, дилеп шар болган. Тыпшай, огулмуу олаача чийгерлер мен деп боодаш, ыглап-сактап аттыг турган. Ол ийчап турда авамың Шык-Алаандагы амыр келгем бааа дилеп-ден Көксөңкөтү сооккамы аалдарга диннактар. Эртенде улуг, биче кижилер чылым келгем, шо-тогө-даа салган, бөзгөзи: «Дыка араваан кижилер» — диген. Ачам элөөн шыраар, өртем-нонмуг лама болгаж шо, толге салып, пом ашкан, тышты бөөр кижилер дээр болган.

Ийги хөвде келген бүгү кижилер бо Хун-Көрсөткө арта талазынче углап, хая-даштын, хараган-сооксөңкөн алаан арттырбайн дилээр. Көксөңкөтү улус аалга чедип келген. Коргон билген чүвө-лаа чок мындай. «Мен, даа бир тейден өскө тейже чедө бергем, ам-на куужу олдум мында чыдыр боор дөш чөттөкпейне чораян мен. Тыялбаача караак чажы токтур, оштүг чүвө болган» — деп, соонда авам менчө чугаалап орак чүвө. — Оон эртенде кижикымаңкы бурзу дүүн чөткөн черинден дагың бажыме аажы ди, лээр деп дугурункан. Кижикымаңкы харысалга дымка улуг. Даң адыр билек, аяктыг, чаага кижилер дүүнү черлерин катар көрү, бушаан, чугаа-соот кышымчөң чок дилеп чорупкан дээр. Дүш эртин чорда, дилеп чорашарың аразын, даң улуг назымың Даржаа кырган-ачай көргөш, шык иштине, сооксөңкөн аразын-чөпчүн. Ондаа дээр Кызыл, да чурттап дыштангыч чоруп кырган-ачай мен.

Ийчаа дөш ол азымыче угланып, а мен хоюм соондан бажыпкан мен. Алдым оол ОНДАР.

чө хол чайып, оларнын арга-сүмөжин диннаккаш, таактылап олурган. Дилекчи өш-бөрү чыгып келгире, ол оожум чугаалап: «Суксаан, аштаан, турпукан кижини коргутпас, оолдарым. «Ийча дөш ол ап чораян сүдүңден бир омааш хирени мөңү эр-нимге чаап, аксымче бичини кудуп каандыр. Ийчаан мөңү чүлгө иштин өгдөнээр болган. Кезек үе эртенде, эр-нимде сүт чортуу чидө бергенде, тон-биле мени ораа-гаам, аалга өккөлгөнөр-дир.

Авам мени көрүп кааш, өөрөнүндөн карааның чажын чөптүшаан: «Хөкүкү чаш олгуму!» — дөшө куужактап алган, бажым чыттан, чаак, тырым ошкан турарга, авам, ным үнүп диннап кааш, чортуу карааның багайга аялдап келген-дир мен. Авам чылбай шайны менчө бичин ижирткек, орунга чыттырып каан. Элөөн удааш, туртуп кылашты берген мен. Аалда кижилерин чугаа, соот, оорукку-маңайлаң-даа аажок болган. Даштын өг хөкөөсүнде орган улуска чедө бөзүмге, бир кырган, ачай: — Кааа чордун, огулму — деп айтырдым. — Мынаар — дөш, дажге хоюм сунуп айтыттым. — Коргун бе, огулму? — диди. — Чок — деп харыла-дым. Оон өгте кирип кели-римге, ийчаа олурган улусугу бөзгөзи кырган: — Чуну кордун, огулму? — деп менден айтырдым. — Куу, куу итгар көрдүм. Мөөң чамыга эвөс турдулар — дидим Ийчаа бир кырган-ачай олурган: — Оо, бөрүлөрдир. Чаш кижикымаңкы оон ийчаан диннаш чедип келгөнөр боор. Олар буттарын оол-дарына ийчаа аттыг болгай-лар. Кижикымаңкы эвөс, төс-гүдө бөрүлөр бир чаш кижикымаңкы амыр, эмирип турган дээр болгай — деп, олурган.

Мен-лаа ойнап маңап турар аларган мен. Канча билдир, дунма, бо чугаа-соот чайлааның чажыды, даа болур чааваас. Улустун чугаанында «тогузун бил-беске, чөптүг көз буга шы-каш чөвү» дээр. Кым кааа, даа чурттап чоруп болза, ол кижикымаңкы ойнагай черлери бар. Олар ачаа албан бажын куужур, сөстүк-сакта-жында ийчаа бөөр, чуртун-де-даа эртин алаар. Ол шык-мөөң бааа ийчаа черлерин бар. Оларым эндерик. Ий, чалыз-лаа оларнын аразында эң-не эрчим, өң-не утундуур, бас, үнеги черим — Хун-Көрсө. Мөөң ачамын ача, эмиң, оон оолдарың чалыз-ла. Мында чоңум — менчө чорган. Мен оларын сактып, хундүлөп чоруп мен. Чыл келген тудум бөөр келгирим, черим көркү-сөзүм конугу аларган. Ий, чаңаш бо чайын бааа мын-да келгеним бо — деп чугаа-зым доосту. — Силерин канчаар хун, дүлөп адаарлы — деп, айтыр-дым.

— Мен Сундуй Дамды-чөпчүн. Ондаа дээр Кызыл, да чурттап дыштангыч чоруп кырган-ачай мен. Ийчаа дөш ол азымыче угланып, а мен хоюм соондан бажыпкан мен. Алдым оол ОНДАР.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮНЕР-БИЛЕ!

Бистия хүүдүлүг башкымыс Кари Канчмырович ИРГИТ 1996 чылдын декабрь 17-де 60 харлаар. Ол Барыны-Хөмчик кожоунун Кызыл-Мажаалыкта чурттап чоруп. Башкымыс хүүдүлүг дыштангыже үнүгө чедир Кызыл-Мажаалык школарына математика бажылап аялдаган. Аялдагына бергенин башкымыстың чече-же өөрөнкүлөрүн ону дөшөп, амыг үеде школарда аялдап, амык-өскөннө өөрөдип, кижиндиг чорупура сагаары бөзүн берге. Оон 2 ызының бирөөн азымынч мөөңгө ийчаан уламчыл-дурум органарымын аялдагычымы Эрим башкымыска чоруттуган хуну-биле бааа Чаа чыл таварыштыр чүрөөсүнч ханында бажыр чедир, бугу-гу-ле чүүдөргө өкни, узун наанын йөрөдүвөс. Эрим-биле даалайчыче углап-баштап Эңис сорук күзөлдөс орун бөзүн Алдан харлаан амырдыг башкымыска Аас-кежи, кадыкымыда күзөлдүс!

Кызыл хоорайда чурттап, аялдап чорупу 1960 чылдын бешки классчалары: Елена Ооржакчана Селепеп, Чечэ Чынановна Күжүгет, Алла Өтөк-ооловна Са-рыгар.

Спорт

«КАРА-БАЙНЫ» ШАҢНАЛЫ

Кызыл кожоунда Шама, аялдыкымынын школа дигер орукмак школын дигер директору Г. Ондар чогаа спорт аалына янзы-бүрү чыдыр кыргыздын Ийчаа хөвөрүн маргылаалары, бөлүмүнери доктаамал эртерин чаңчылаан. Оон аялдыкымынын дашын чыгалан чоңа дегергеней чугаалап, Маргыл Сергей, Марыца, Сурруч, тар билдиги удурун, баш-карып турар. Чогаалык Екатерина Та-нованың бижөөн «Кара-Бай» деп чогуузуң кол маадырынын шаңналы дөш хол бомбүүне суурун ку-блектерин туо-туанда ты-выскап.

Саара ДАНДАР.

ЧАРЛАЛДАР

СЕМИНАРЖЕ ЧАЛАП ТҮР

Күрүненин Тыва Республика талазы-биле Үндү-руг инспекциясы 1996 чылдын декабрь 19-та «Тыва Республикада биче сайгарлыкчы чоруктун субъектилеринге үндүрү оонаарынын, үеүтүг бол-гаж отчөгүт болурун бөдүүнчүктен системанын дугайында» Тыва Республиканын хоюлузуңу талазы-биле үндүрүг төлекчилери-биле семинарны эртерин. Юридигти эргелик албан черлеринге болгаж хуу кижилерге үндүрү оонаарынын талазы-биле үндүрүг, хоюлузуңу дугайында өскөргө-лөр болгаж немелделер дугайы бааа ачаа чуга-лажыр.

Семинар Улусчу чогаалдыга бажыңына 9 шакта эгелээр.

ХООРАЙ БОЛГАШ КОЖУУН ЧАГЫРЫКЧЫЛАРЫНГА!

Инвадигтерге болгаж 0 хардан 15 хар чедир уруглар-га аялдаа медицина камгалдыгынын көрөөзөгө ат салып берин дүргөдигин Тыва Республиканыкы аялдаа медияна кайта-даалааның фондуу дилеп тур. Дугурункан көрө чок болганда инвадигтерге болгаж республикада дашкар Кадык камгалат ямыкыны шы-аыла бижин-биле эмнелеп чоруп 0 хардан 15 хар чедир уругларга халаа медицина поаган берин саалдаткыш турарын диннагышпаан, керөгө ат салырып дүргөдигин бааа катап дилеп тур!

МАШИНА САДЫП АЛЫР СИЛЕР БЕ?

Элиелди конуг өккү УАЗ, Харылаары телефон дугаар-31512 (469) машинаны 25 лары 3,38,14 (ажыл), 391, млн. рубльге садып тур мен. 65 (кежээ).

ӨРТЭЭ ДУГУРЖУЛГА ЕЗУГААР

ДТ.75 тракторну садып тур мен. (1992 чылда үндүргө). Өртөө дугурулга езуугаар. Адреси: Кызыл, Мир кудумчузу, 12. Телефон 9-05-62.

Шыдыраа дугайында

«БУГА ӨДЭЭНГЕ КОНЧУГ»

Шыдыраа оюнууну бурунгудан бөөр тыва черге илгертеней турганын хөкөөлөрү турар төөгү мате-рьяларын биргезин олод деп соолу болур. Бо өндүр угаанынчыл оюну бистин өбөксө биче буга-шыдыраа, хой-шыдыраа, кылдыр ойнап, бо хөвөргө чедир напонал спонс хөвөрлөрү хуреш, ач чарыкы, ча алары шыкша калдалан, камгалат келгенине оорүвө арта чок. Соолу ийини чылдардан бо оюнга хамаарыла-дык чикетерин кирип турган, болуңун боаады-рымны шыдыраачы эш-оорум, биле үлөжиксидим.

Сөөлү чылдарда Өвүр, Чөөн-Хөмчик, Барыны-Хөм-чик, Чаа-Хол, Улуг-Хөм ко-жуунар чылдына харыла-ажык ал, аравыста маргыл-даалар эртерин келген бис. Бо бөш кожоунуң аразында харылаа шыдыраа оюнуңу ооздөсүңгө үрө-түнөл чок барган деп чугаалаваас мен. Хандагайтыга, Чалаанга, Чаа-Хол кожоунун Кара, Суг аржанынча эрткилээр маргылаалар бажыг сагыл-га-чурумдуг, чидиг спортчу демиседиг эртери чаңыл-чалап. Бо эш-хуу жууражыл, галарыны киржикчилөрү-нин спортчу денсөл билеп турарынын хөкөөн эртен чыдыг республиканын шы-дыраа маргылаачынын үе-дине түнүл оюнга спорт мастерлеринге 6 кандида-тарга улур ойнаар 6 киржик-чинин саяныга Өвүрдөн Кызыл оол Ооржак, Валерий Куулар, Чөөн-Хөмчиктен

Бинды хой киржикчилер, өки хандарылдагы шыды-раа хөвөрүн Тывага бооп көрбөжү. Моңу организастап эртерге дөш Малдон Бал-дыкыжовичинин чагай сөт-килдиг, экирөгөк, эш-оору-рек болганы шыдыраачы көрдүрүс. Шак мындай дет-кичелер сөткөлдүг кижилерин эзээр эвөс боор тура-ры оорунчуг.

Эртен чыгы республика маргылаачыны 40 аажы шыдыраачы түнөл оюнгаж уңуп, 6 спорт мастеринге кандидат биле чемпион ач дөш, демиселде кирер эрге дөш, Кызыл хоорайнык дыштангыла парынга соок, таарымча чок черге ойна-дывөс. Маргылаачын түн-өл оюнгажычы эе көрүңү, хоочун шыдыраачы, респу-блика чемпиону чораян эр-темен бажымыс Хеймер-оол Опанович Ондар болуңун удурун турар техникумга чалап чедиргеш, маргылаачы доостурушканыга канчал оорүвө бис. Ол шыкша шы-дыраачыларын соолу үеде доктаамал хулаң ап, ойнап, шыдыраа таарымчалыг байла-ды «Тыва туду» акционер интнелдигин чиниге директор ТР-нин алдардыг аялды дөшүм Маадыр-оол Антыр-соловнич Кыргыз тургузу-п турарына четтиргенинчти

Талда салбырлары болу бер болуп бөрүмдө мөңү, гежикилдиг шыдыраачылар, бажыклар Алетина Кошкар-оол, Дадар оол Ооржак, Маадыр-оол Оол, Лев Вал, дугурункан бажы эвөс ажалдарын чорудуп турарлар.

Шыдыраачы оорумдуг к-чөөнөгөиңге мындай чүүдүлүг сонуурадыг көрөйт. Шыды-раага эркен чыгы эр улус талазы-биле чемпион Монгу-оол Тулуш турган бола, бо чылым ол атты Ий-Тай суурдан анык спорт масте-ринге кандидат Лев Валдаа чалаал ап, республика чемпи-ону атты кожоунуушта артырган. Оон кадылаа 1995-1996 чылдарда чоруп-келген чагаалык ойнаа, рынга республика чемпиону атты баа бистин чагыс чөр-чуртуурун иштин хө